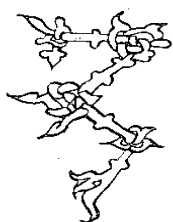

ИСТОРИЈА РИЗНИЦЕ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ

авршетком зидања манастира Студенице, последњих година XII века, управо моментом када је Стефан Немања према својој ктиторској дужности даровао манастиру богослужбене црквене предмете, отпочела је историја студеничке ризнице. Архиепископ Сава I бележи овај моменат и набраја Немањине дарове у „иконама и сасудама часним и књигама и ризама и завесама и што је написано у златопечатној повељи његовој, што је, шта више, и у цркви написано на стени..¹. Нажалост, ово је једини очувани помен тих дарова; повеља је пропала а њена копија на зиду није нађена.

Формирање студеничке ризнице зависило је умногоме од угледа самог манастира, од важности коју су му дале непосредне везе са династијом Немањића, од тока догађаја из њиховог живота који су се уплели у историју Студенице и њене ризнице. Не малу чињеницу у овоме претставља одлука Немањина да Студеницу још за живота намени себи за гробницу², а својим синовима и породу виховом за место „помета и склоништа“³. Тако Студеница постаје породична гробница Немањића XIII века, место где се склањају као монаси, место најјаче везано за име Стефана Немање.

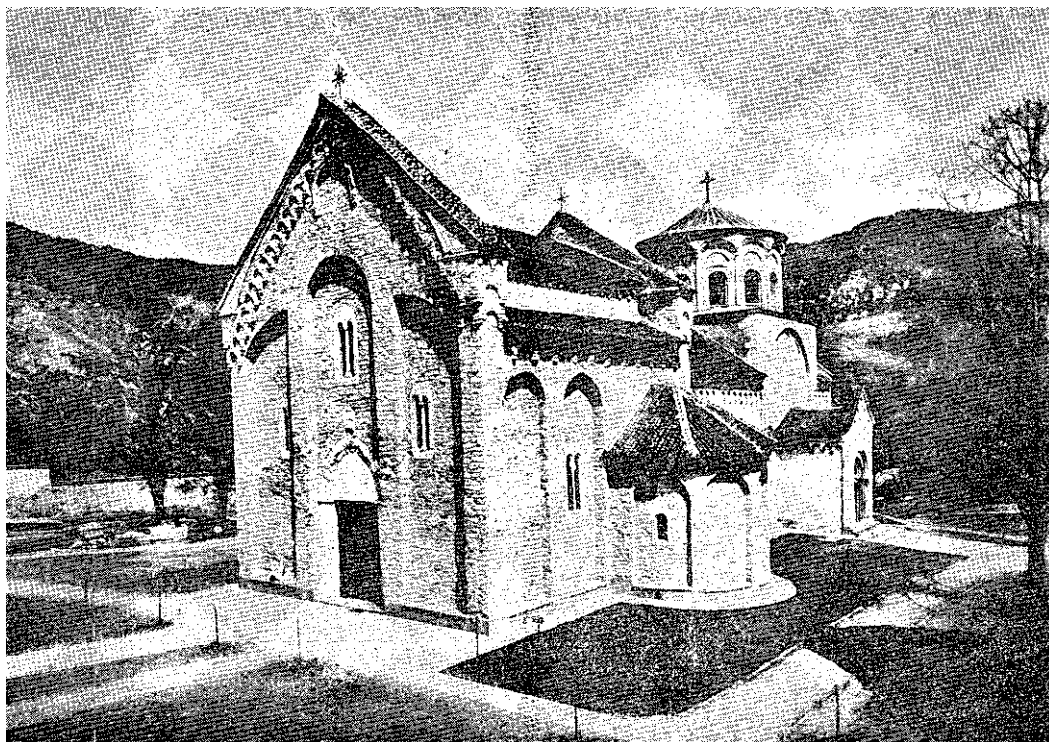
Према Првовенчаном Немања зида манастир и зато да у њему испуни свој завет дат Христу и Богородици⁴, што и чини после сабора у Расу 1195 године када се закалуђери и као монах Симеон одлази у манастир Студеницу⁵. Ту се задржава неко време „живећи са часним чрнцима по правилу и заповести светих и богоносних отаца“⁶, што би значило да је манастир имао све богослужбене предмете иако још није био завршен; јер када 1197 године Немања полази у Свету Гору, оставља Првовенчаном аманет да се „и о овом нашем манастиру стара и потруди о дограђивању његову“⁷.

У време зидања манастира Хиландара, Симеон шаље у Србију Првовенчаном по игуману Методију крст часног дрвета „који је сам, владајући, носио о врату својем и којим је побеђивао непријатеље своје“⁸. Првовенчани је дар дочекао веома свечано, са целим клиром и народом, са литијом и кадионицама и уз велико славље и појање „носаше га у цркву своју са свим монаштвом, на спремљено му место“⁹. Како у ово време још није било започето зидање Жиче, то је вероватно реч о Студеници. Ово би био један од најранијих помена владарских дарова будућој манастирској ризници, послат око 1199 године.

Године 1200 Симеон умире у Светој Гори; пред смрт заповеда Сави да му тело буде пренето у Студеницу. До преноса долази око 1207—8 године; у Србији га дочекују необично свечано; завађена браћа се над телом мире и уз литије и појање „носећи сами пречасно тело оца својега“¹⁰, одлазе „синови и синови синова“ у Студеницу и полажу га у „гроб од мрамора часнији од злата“ како причају биографи¹¹. У јужној капели припрате краља Радослава насликан је овај пренос моштију веома слично описима биографа¹². Заједно са телом у литији је, према овој фресци, ношена и икона Богородице. Било да је то иста икона Богородице пред којом је Симеон према свом завету умро у Хиландару, па је са телом донета у Србију¹³, било да је нека друга изнета у литији због дочека тела, ова икона

је највероватније чувана у Студеници и сигурно необично цењена од тог времена, а могуће да је сматрана и чудотворном.

Вест да је око 1209 године из Немањиног гроба у Студеници почело тећи лековито миро и да су се на гробу десила чуда исцељења болесних, имала је за последицу, према речима биографа, велики прилив народа у манастир. По Доментијану, долазили су људи „од истока до запада, тј. од Свете Горе до западног мора“¹⁴. Ово је био вероватно је дан од момената када је студеничка ризница добила и дарове из народа, што је могуће претпоставити када се зна да се и данас чувају слични каснији дарови чудотворним ђивотима у Студеници и другим манастирима. Приликом овог истицања светог мира из ђивота, око 1209 године¹⁵ биограф Теодосије помиње „часне златне и сребрне сасуде“ у које су Прво-венчани и остали сакупљали миро ко је је потекло из гроба¹⁶. Ови сасуди су свакако били међу предметима тадање студеничке ризнице.

Сл. 1. — Студеничка ризница налази се у припрати Богородичине цркве

Догађаји који су уследили од Савиног повратка у Србију (тј. од 1207—8 године) до оснивања аутокефалне архиепископије у Жичи (тј. до 1219 године) допринели су да Студеница постане културно-црквени центар тога времена. Чињеница да је овај манастир био највише везан за име Немањино, утицала је вероватно на Саву да, оставши по жељи Првовенчаног¹⁷ у Србији, изабере Студеницу као своје седиште. Са трупом калуђера „христољубивих и изврних стараца из Свете Горе“ како их зове Првовенчани¹⁷, Сава одлази у Студеницу и прима дужност игумана¹⁸. Затим следи Савина одлука да се сви будући игумани Студенице, почев од њега, називају архимандритима¹⁹. Ово је за Студеницу значило да је уз Дигнута изнад осталих манастира и као седиште архимандрита постала црквени центар Србије. Сви даљи кораци ко је Сава преузима из Студенице, иду у прилог Доментијановим речима да је, већ у ово време, у Студеници ударен темељ будућој аутокефалној архиепископији²⁰. Светогорска црквена правила Сава преноси у Србију и „не само иноцима биваше углед или законодавац“ како кажу његови биографи²¹. Ови помени о законодавству односе се и на типик који је Сава у ово време написао за Студеницу.

Типик манастира Студенице написао је Сава према већ постојећем хиландарском, који је углавном превод пролога Евергетидског типика²². Прве три главе типика посвећене су према обичају ктитору манастира; то је уствари житије Светог Симеона ко је нам је од Саве остало. У житију се јасно напомиње да је писано за калуђере Студенице да би им послужило као пример праведног живота²³. Овим типиком, између осталог, одређује се и питање ставропигијалности манастира, коју још Немања помиње приликом оснивања студеничког властелинства²⁴, а која је дефинитивно формулисана у жичкој повељи Стефана Првовенчаног из 1220 године, у главама XIV—XVI²⁵. У глави XII студеничког типика одређује се питање слободе манастира. Манастир је пре свега „слободан од свих ту владајућих“ и „није ни под чијим правдама, ни царским, ни црквеним, ни другим ничијим“, већ је једино „под оним „који ту игуманује“, а краљ је само законски заштитник „против онога који хоће да повреди коју год манастирску правду“²⁶. Отуд је Студеница „у броју игуманских манастира и овај игуман да је виши од свију игумана и да се назива први“ како каже архиепископ Сава²⁷. Назив „игумански“ биће у жичкој повељи из 1220 године замењен називом „краљевски манастир“²⁸. Овакав помен Студенице у Савином типик у потврђује помисао да је до оснивања жичке архиепископије у Студеници био црквени центар Србије. У типик у Сава помиње хрисовуље којима је дата слобода манастира²⁹ што се у овом случају може односити на Немањине изгубљене хрисовуље.

Најзанимљивија за нас је XXI глава типика, у којој се говори о ризничким предметима. У глави XII Сава проклиње онога ко „од манастира узме или од црквенога, од светих икона или часних сасуда или завеса или књига“³⁰. Цела пак XXI глава посвећена је само овом питању. Глава започиње заповешћу да се не узимају нити покрећу из манастира „од нас стечени свети сасуди, иконе и завесе и књиге“³¹. За противно се каже: „А ко нешто од овога отимајући узима ради неког изговора, нека падне у грех црквене крађе и због овога нека буде осуђен законском казном“. Једина могућност премештања ризничких предмета, према типик у је „у време невоље од пожара манастира, када се догоди да се запали (манастир) или падне од земљотреса, или што друго, што ће бити манастиру од помоћи, а друге никакве помоћи нема, тада нека се ови (сасуди) покрећу, но нека није сакри-вено од самог игумана, него нека је уговорено и управљено од све старије братије“. Ово је свакако најдрагоценији податак о чувању ризнице у најраније време. Ова глава типика, потпуно равна по снази законском члану о заштити ризничких драгоцености, предвиђа и пуноважну законску казну у случају прекршаја. Део о изнимним случајевима премештања ризнице необично је смишљено дат и каснија историја ризнице је доказала његову важност. Братија се заиста придржавала типика и ризница није сељена све до најтежих дана робовања под Турцима, када су пожари и шљачка истерали калуђере из манастира, а ови собом понели ризничке предмете.

Типик манастира Студенице био је цењен не само у Студеници, већ су извесне одредбе примењиване и на друге, касније манастире, на пример на Милешеву, крајем XIII века³².

Најдрагоценије дарове почетком XIII века поклонно је студеничкој ризници сам архиепископ Сава. Помени о њима налазе се код Савиних биографа. Године 1228 умире Стефан Првовенчани, пред смрт назван монах Симон. Сава га за прво време сахрањује у Студеници³³. После крунисања краља Радослава 1229 године, Сава одлази на поклоњење Христовом гробу у Јерусалим. Обилазећи места Христовог живота и етрадања по Палестини, Сава богато дарује тамошње цркве златом.; Међутим, он не заборавља ни цркве у својој земљи. У Јерусалиму набавља многе црквене драгоцености: „покупова моћи многих светих по манастирима и у Јерусалиму и од патријарха, и свете, службене одежде и часне сасуде црквене — куповаше и по свој Палестини, ако би нашао све што је свето и часно — хотећи донети у своје отачаство“. То исто чини у Акру, затим се враћа са „својима и потребама“ преко Азије, те остаје код цара Јована Ватца у гостима „и увек, тражећи моћи светих, куповаше и од цара мољаше“³⁴. Према Доментијану, богато га дарује царица, а према Теодосију цар га дарује „часним дрветом Крста и моћима светих и свећеним одежама и сасу-дама црквеним“³⁵ и још му даје лађу којом ће отпутовати у домовину. Преко Свете Горе, у којој раздаје многе од купљених дарова, преко Солуна, где га цар опет дарује, Сава стиже у Србију. Оба Савина биографа говоре, да је по повратку прво посетио Студеницу а затим отишао у Жичу³⁶. Мада је пре тога обилно даривао светогорске манастире, свакако је највећи број црквених драгоцености са истока Сава донео у „своје отачаство“ што је и желео.

Како одмах по повратку иде у Студеницу, може се претпоставити да је том приликом најдрагоценије међу даровима наменио Студеници.

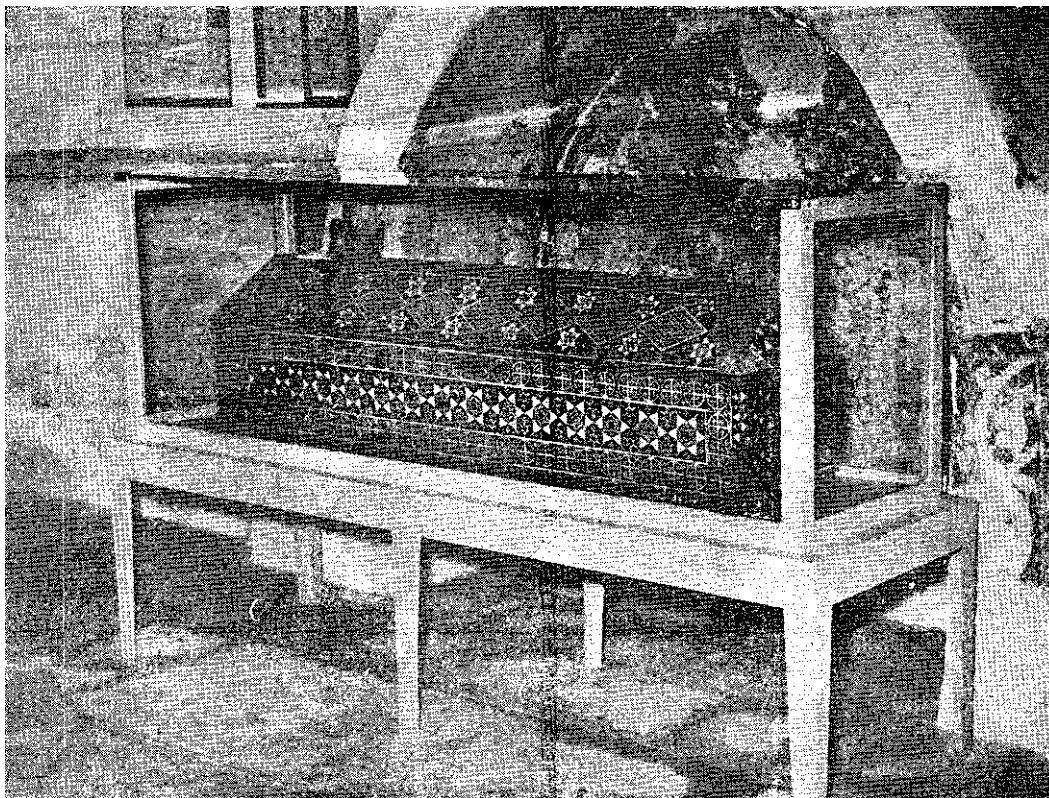
У вези са овом посетом Студеници још је један моменат био значајан. Сава одлази у Студеницу пре свега да се по обичају поклати гробу свога оца³⁷. Овакве су посете у средњем веку биле везане за даривање гроба покровима, свећњацима и кандилима, што сазнајемо од биографа XIII и XIV века³⁸. Како нам саопштава Теодосије, Сава овом приликом преноси мошти Првовенчаног из Студенице у Жичу³⁹. Тако годином 1230 почиње сеоба моштију и ћивота Првовенчаног, необична историја преноса којој можемо да захвалимо за многе драгоцене историске податке, забележене кроз седам векова од биографа, летописца и калуђера⁴⁰. У прво време ове мошти остају у Жичи; још око 1253 године, када Доментијан пише своје житије, мошти се налазе тамо. Тек у време Уроша I, или због напада Бугара на Србију (око 1290 године) или после пожара у Жичи, мошти су пренете у Сопоћане⁴¹. Још једном је архиепископ Сава даривао Студеницу, опет у сличној прилици. Године 1233 захваљује се Сава на архиепископском чину и креће на своје последње путовање по Истоку. Преко Јерусалима, Александрије, Сирије, Персије, Египта иде на Синај. Из Јерусалима пише писмо студеничком игуману Спиридону и шаље му на дар „крстац и појасац“ са Христовог гроба⁴². Дуж целог пута по обичају дарује цркве, а у Александрији измеђује дарове са патријархом: „овај од запада западним, а овај од истока разним источним свештеним даровима, апостолским частима и патријаршиским одејањима и добромирисним кадионицама“, дарују један другог како пише о овом сусрету Доментијан⁴³. Преко Јерусалима, Антиохије, Јерменије, Анадолије и Цариграда враћа се Сава у Трново. Теодосије пбмиње да га је антиохијски патријарх обдарио „моћима светих и часним црквеним потребама“⁴⁴, и да је у Јерменији такође куповао моћи. Исто нам говори и Доментијан⁴⁵. Све ове накуповане црквене драгоцености Сава носи у Трново. У Трнову се тешко разболи; према Доментијану, пред саму смрт (1236 године) сазива своје ученике који су га пратили на путу, и прави попис свих накупованих драгоцености; затим „са светим потребама одасла своје ученике пред собом прво да их пренесу у земљу отачаства свога“⁴⁶. Исто нам прича и Теодосије и набраја црквене предмете „часне одежде свећенства и свећњакне златоковане и бисером украшене и друге сасуде црквене, много моћију светих, заповеди да се однесу у архиепископију а друге и у Студеницу“⁴⁷. Тако сазнајемо да је велики део богослужбених и црквених предмета са истока по други пут стигао у студеничку ризницу. Ово би био први познати попис драгоцености ко је су дошле у српске ризнице са истока. Нажалост, осим ових помена од полиса, од самих дарова ништа се друго до данас ни је сачувало.

Смрћу архиепископа Саве завршава се најсјајнији период студеничке историје. Али важност коју је до тога времена добила оста је и даље. Још се Немањићи Савиног времена држе традиције везане за речи родоначелника династије — Стевана Немање. Студеница заиста поста је склониште свргнутог краљу Радославу који се у њој замонашио и као монах Јован био ту и сахрањен⁴⁸. Како је и он један од ктитора Студенице, ова вест изгледа вероватна; могуће да је гроб обележен луком (tumululus arcuatus) у припрати Богородичине цркве припадао Радославу. И његов стриц Вукан, за чије је време један део цркве био живописан, изгледа да је у Студеници сахрањен⁴⁹. Тако је Студеница заиста постала породична гробница првих Немањића.

У овом периоду Студеница је задобила углед који ће имати кроз цео средњи век. Још архиепископ Сава назива је „велика Лавра“⁵⁰, истичући тиме њен примат над осталим манастирима. Тако је назива и Доментијан, Савин биограф⁵¹. Ово јој име остаје кроз цео средњи век. Летописци XIV—XVI века је исто тако зову⁵². После канонизације Немање — Светог Симеона (1219 године) Студеница се назива и „Лавра Св. Симеона“ како је већ зове Теодосије⁵³. Студеница се сматра првим међу четири краљевска манастира 1220 године, у време писања жичке повеље⁵⁴, тј. када је црквени центар већ премештен у Жичу и кад се ради на добијању аутокефалне цркве. Хиландарски игуман Јоаникије при повратку у Србију крајем XIII века поста је прво студенички игуман, да би потом био изабран за архиепископа, што такође говори о угледу Студенице у ово време⁵⁵. Још 1454 године студенички игуман има прво место између тринаест игумана у Србији⁵⁶, доказ више да јој углед ни је ни тада био смањен. Ово су углавном били плодови Савиног рада на утемељивању традиције немањичке династије у Србији, везане за Студеницу. Први владар и канонизирани српски светац из куће Немањића лежао је у Студеници. Архиепископ Сава, син

родоначелника изабрао је у прво време Студеницу за своје седиште, ту написао своје књижевно дело о оцу и црквена законска правила за манастир. Он је углавном радио на по дизању угледа Студенице. То су темељи касније велике популарности манастира Студенице а истовремено и разлози који су привлачили потоње Немањиће и народ да у разним при-годним приликама дарују манастир.

Крајем XIII века, 1286 године, добија студеничка ризница драгоцен поклон у свештеним сасудама и часним књигама од великог архијереја Јакова, који је те године постао архиепископ. Том приликом његов ђак Дрогоман преписује за Студеницу и поуке јеванђелиста од Константина презвитера⁵⁷.

Сл. 2. — Витрина са фивотом Стевана Провенчаног

Почетном XIV века углед манастира Студенице и даље оста је неокрњен. Краљ Милутин изабира студеничког архимандрита Саву, да руководи радом на писању хрисовуље за манастир Св. Ђорђа у Скопљу, 1300 године⁵⁸. Као игуман Велике Лавре Студенице учествује монах Теодор у избору архиепископа Никодима око 1316—1318 године⁵⁹. По наредби архиепископа Данила започиње 1329 године у Пећи и завршава у Св. Николи у Дабру једно јеванђеље Никола, бивши игуман студеничке Лавре⁶⁰. Не само што је манастир у ово време још увек у центру збивања већ га и краљ Милутин одликује, дижући поред Богородичине цркве 1314 године црквицу Св. Јоакима и Ане⁶¹ тзв. Краљеву цркву. О даровима које је Милутин том приликом приложио ризници немамо опширнијих вести. Из натписа на самој цркви сазнајемо да је било прилога и да су они записани у хрисовуљи⁶¹: „и вса њже приложихъ сѣмъ светомъ храмъ и ѿ хрисовола писанъ“. Архиепископ Данило нас обавештава да Милутин и ову као и остале задужбине „одликова достоименитом славом“⁶². Ово се односи и на унутрашње црквене потребе и на имања која су том приликом одређена манастиру.

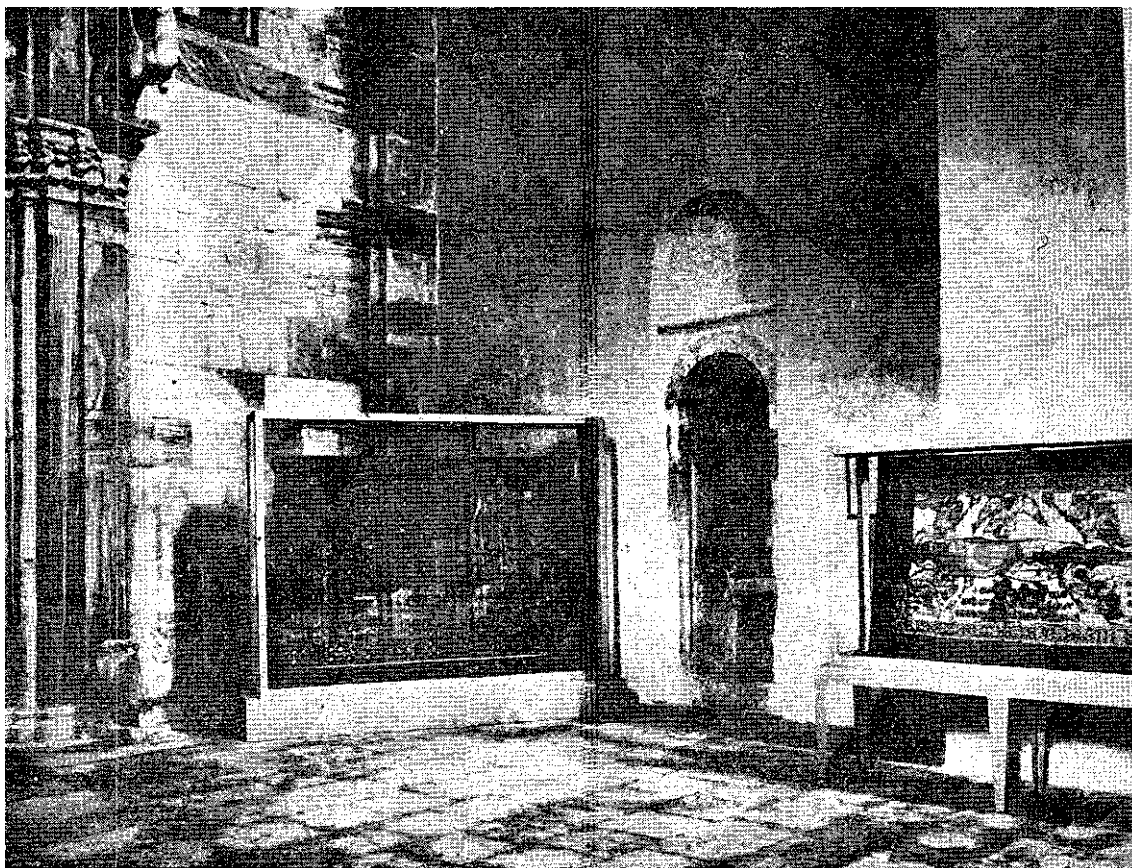
Већ у Милутиново време политична стремљења Србије окрећу се према југу; ратови краља Милутина се завршавају ширењем Србије и померањем њених граница на рачун Византије; политична стремљења прате и културне манифестације: многобројне Милутинове задужбине зидане су на југу Србије. Душан наставља Милутинову политику и у експанзији ка југу и у премештању културних центара у нове области. У његово време црквени центар је у Пећи, државни центар је у Призрену и Скопљу. Северни српски крајеви остају у XIV веку нешто по страни. Но ипак, када се пишу одредбе за поједине манастире, узима се за узор поредак у Студеници, одређен студеничким типиком Светог Саве. Тако ради краљ Милутин у хрисовуљи писаној 1300 године за манастир Св. Ђорђа — Торга⁶³, и у светостефанској хрисовуљи писаној 1313—1318 године за манастир Бањску⁶⁴. Тако ради и цар Душан у хрисовуљи писаној 1348—1353 године за манастир Св. Архан-ђела код Призрена⁶⁵. У поређењу са поменима раскошних Милутинових и Душанових дарова манастирима на југу Србије и у Светој Гори а нарочито Хиландару, изгледа да Студеница у ово време или није нарочито даривана, или се помени о томе нису очували.

Интензивни политички догађаји у другој половини XIV века у Србији, закупили су пажњу биографа више но причање о даривању манастира. Расуло, настало по смрти цара Душана у Србији, ни је такође било погодно време за велика даривања. За време цара Уроша властела „на хиљаду страна растури почеше међусобно гложење“ како прича византиски историчар Јован Кантакузен⁶⁶. Битком на Марици 1371 године, погибијом краља Вукашина и деспота Јована Угљеше, а мало затим смрћу цара Уроша, завршило се српско царство. Маричком битком Турци су отворили врата за улазак у јужне крајеве већ распаднутог Душановог царства. Исту судбину доживљавају северне српске земље после боја на Косову 1389 године. Но за извесно време средишни део српских земља, у којима влада кнез Лазар а касније његова жена и. син, остаје поштеђен. После Маричке битке удовица деспота Угљеше, Јелена, кћи цесара Војихне, закалуђери се и као монахиња Јефимија долази на српски двор својој рођаци кнегињи Милиц⁶⁷. Са њеним доласком из Сера у Ср-бију везује се доношење грчке плаштанице Антонија из Хераклеје која се данас налази у студеничкој ризници (кат. бр. 31). Према мишљењу Г. Мијеа плаштаницу је Јелена могла да види у деспотовини свога мужа пре битке на Марици, у време када се десило поновно присаједињење грчке и православне цркве у Угљешиним областима и да је после Маричке битке понесе собом у Србију⁶⁸. Ово је једна од најдрагоценијих средњовековних тканина црквеног карактера, очуваних у студеничкој ризници.

После Косовске битке, у обезглављеној Србији остају сами удовица Лазарева Милица и непунлетни син Стефан. У страху пред Турцима који Косовском битком обезбеђују себи превласт на Балкану, српски двор и клир прибегавају једном дипломатском потезу, већ примењеном од Византије и Бугарске. Исто као што Јован Кантакузен 1347 године даје своју кћер султану Оркану за жену, а бугарски цар Јован Шишман 1372—3 године своју сестру султану Мурату за жену, српски двор око 1391 године даје најмлађу Лазареву кћер Оливеру-Деспину, цару Бајазиту за жену⁶⁹. На двор Бајазита I води је брат, деспот Стефан. Овом приликом, или- нешто касније, око 1398—9 године када Милица и Јефимија одлазе у посету Бајазиту⁷⁰, донета је у Србију турска тканина са именом цара Бајазита I утканог у орнаментику на њој. Ова оријентална тканина, из времена султаније Оливере-Деспине (1391—1402 године) чувана је у Студеници као покров ћивота Првовенчаног, што се види из натписа на постави, писаног од јеромонаха Мисаила 1704 године⁷¹. Покров је изложен у студеничкој ризници (кат. бр. 32).

Необично мало помена о Студеници имамо из XV века. Све до пропасти српске државе, 1459 године, манастир је био заштићен од свих несрећа. Према речима биографа, напротив, кнегиња Милица и њен син деспот Стефан у свакој прилици помажу и дарују манастире. Средином XV века Студеница добија нове књиге: за Богородицу студеничку препишу се минеји.по налогу „великог архимандрита игумана Никодима“⁷². Изгледа да исти Никодим као патријарх прилаже „Великој студеничкој Лаври“ 1452 године Маргарит Јована Златоустог⁷³. Са пропашћу српске државе у другој половини XV века долази до стагнације вести ове врете.

Стање у Србији под Турцима у XVI веку описују многи страни путници који у то време пролазе кроз ове крајеве. Путници срећу често караване робља ко је Турци одводе на тргове да би их продали⁷⁴. Богатије људе Турци лове и шаљу у руднике или на изградњу

Сл. 3. — Витрине са оријенталним покровом и грчком плаштаницом

караван-сераја и сличних грађевина, а иметке им одузимају⁷⁵. Нарочито велики намети и данак у новцу и крви, проузроковали су повлачење живља даље од друмова⁷⁶. Ово сведочи углавном о лову на материјалну добит коју Турци извлаче од поробљеног народа. Међутим, манастире Турци у ово време још не дирају. Напротив, путописци који пролазе кроз Србију са дивљењем напомињу како су манастири пуни икона са драгоценим оковима и како су богато украшени.⁷⁷ Манастир Милошево на пример, не поштују у ово време једино Срби, већ и Турци долазе да виде мошти Св. Саве, а манастир у ово време живи искључиво од турске милостиње⁷⁸. Исто причају и за Раваницу у којој су тада лежале мошти кнеза Лазара; не само да је Турци не пљачкају већ дају монасима повластице „да слободно живе по обредима своје вере“, како прича Пигафета 1567 године⁷⁹. Такође поштују и Добрун где је била чувена икона Богородице⁸⁰. Из овог би се дало закључити да је слично пролазила и Студеница. Турци је изгледа нису дирали, уколико јој нису дали и неке привилегије као Раваници. Нажалост, из овог времена се документа нису очували. Но изгледа да Турци у ово време нису још били верски нетолерантни. Када је пре 1530 године разрушена од Турака Бањска, према путописцу Курипешиху, то је учињено да се у манастиру не сакупљају робови који су побегли из каравана и нападали Турке из заседе⁸¹. У Студеници је према неким поменима чак прилично нормално текао живот. Тако 1531 године пише „расодер“ Григорије минеј у Студеници у време игумана Василија⁸². Године 1591 сакована је у Студеници прекрасна кадионица у готском стилу у време игумана Саве јеромонаха; кадионица је данас изложена у студеничкој ризници (кат. бр. 2).

Кроз све ово време мошти Стефана Првовенчаног лежале су у Сопоћанима. До смрти деспота Стефана Лазаревића мошти су биле изложене у цркви и тада закопане у земљу (после 1427 године). Према вестима Вићентија Велимировића који прати историју преноса моштију, тело је било закопано у земљи од времена деспотове смрти све до 1629 године⁸³. Према вестима попа Јосифа из Трноше мошти су у овом периоду двапут зако-

паване и вађене из земље⁸⁴; из Сопоћана нису међутим одношене све до 1687 године, кад долази до преноса ђивота у пештарску црквицу Св. архистратига Михаила и Гаврила у Црној Реци⁸⁵.

Почетком XVII века, око 1608—9 године начињен је ђивот у дрвету и коштаном инкрустацији; мајстор је био Антоније а ктитор митрополит Симеон. У овом ђивоту је од 1629 године лежало тело Стефана Првовенчаног, како изгледа према вестима трonoшког летописца попа Јосифа⁸⁶. Вивот је изложен у ризници (кат. бр. 28). У ово време живи и херцеговачки митрополит Симеон⁸⁷ и скопски митрополит истог имена⁸⁸. Рашки митрополит у време вађења ђивота из земље зове се Јосиф⁸⁹. У крушевачком поменику међутим, као претходник митрополита Јосифа помиње се Симеон рашки⁹⁰. Отуд Иларион Руварац закључује да је свакако пре 1629 године постојао и рашки митрополит Симеон други по реду, јер се први помиње 1526, 1547 и 1560 године⁹¹. Како је ђивот израђен пре помена о ископавању моштију Првовенчаног, вероватно је донет у Сопоћане баш због овог догађаја. На њему нема записа да је рађен за „св. краља“ како обично називају Првовенчаног на даровима ђивота; да је специјално за мошти прављен, на натпису из 1608 године би то вероватно било назначено.

Сви дарови ко је добија студеничка ризница у XVII веку, углавном су од монаха и свештеника; но у ово време већ почињу да се појављују и дарови из народа. Године 1615, пише се у Студеници књига јеванђелских беседа Јована Златоустог, настојањем јеромонаха Дамаскина⁹². Године 1618 пише псалтир монах Аверкије у испосници Св. Саве изнад Студенице⁹³. Годину дана касније, 1619, препишује се типик такође у испосници у време игумана кир Теофила⁹⁴. Изгледа да је у испосници у ово време била доста жива, преписивачка делатност калуђера. Исте године прилаже манастиру Студеници оковано јеванђеље вршачки епископ Симеон „списанъ доукою святаго Савы“, налази се на московском јеванђељу из 1649—50 године, изложен у Студеници (кат. бр. 3). Године 1623 оковао је један „биљег“ Милан Новаковић и приложио Студеници оцу за душу⁹⁵; рани пример дара из народа у ово време. Године 1629, у време вађења ђивота Првовенчаног из земље, могуће баш са њим у вези, окува се парче дрвета „часнога крста“ прекрасним сребрним и позлаћеним оковом. Ктитори су му били игуман Атанасије и студеничка братија. Вивот часног крста — стауротека изложен је у студеничкрј ризници (кат. бр. 4). Овај ђивот се касније стално налазио у ковчегу Првовенчаног. Сличај ђивот се чувао са моштима Кнеза Лазара у XVIII веку⁹⁶; вероватно да је то био обичај у ранијим Бременима. Вивот је прављен исте године када игуман Антоније са пратњом од 4 калуђера и хи-ландарским архимандритом Филипом креће у Русију ради добијања милостиње. Манастир је у ово време прилично сиромашан, а ђивот је рађен необично богато. Можда у вези са Хиландаром или Русијом треба тражити иницијативу за прављење овог ђивота.

До овог времена Студеница живи од својих добара. Као и калуђери осталих манастира у XVI веку и касније, Студеничани живе од манастирских добара, обрађујући земљу⁹⁷. У ово време међутим погађа их велика несрећа: велики земљотрес који се догодио пре 1629 године, готово је располовио Богородичину цркву. Између осталог тада је пукла и камена плоча тимпанона са портала Богородичине цркве⁹⁸. Како сазнајемо из других докумената, дошло је и до пожара који је уништио многе манастирске старе привилегије. Из свих наведених разлога, Студеничани се решавају да крену у Русију која је у ово време већ слала помоћ српским манастирима преко калуђера који су долазили да сакупљају милостињу.

Из докумената сачуваних у руским архивима сазнајемо углавном о путевима Студеничана у Русију. Године 1629, 2 августа, полазе Студеничани на пут. Међутим, у Путивалу бивају задржани, па како до. 26-ог октобра нису добили одобрење да пођу у Москву, то се враћају натраг у Србију⁹⁹. У молби упућеној цару Михаилу Феодоровичу Студеничани излажу разлог свог пута. Свој манастир називају великом Лавром мироточца св. Симеона, у којој се налазе његове мошти, и архимандријом Св. Саве. По овоме изгледа да су мошти Стефана Немање тада још биле у гробници и да је Студеница највише по њима била чувена Можда је због ових моштију Турци нису ни нападали, исто као ни Милешеву ни Раваницу ни све сличне манастире у XV и XVI веку и даље, у XVII, све до времена првих великих погрома у време немачко-турских ратова. Калуђери у молби цару траже новац за оправку и пишу :

„Устрои стѣну монастырю келіе и цркви покри, понеже ѿ многих лѣтъ ов(ве)тъшало и повушено и ѿ стоуа земљного распадено“. Као дар носе цару: „ижеже владение... ездая списовъ съ прѣтоком Бѣге и Иоанномъ прѣдвѣстѣмъ“, затим миро св. Симеона и мошти

св. Спиридона Чудотворца¹⁰⁰. Иако нису пуштени до цара, Студеничани ипак доносе из Путивља новац, јер је, како изгледа, дошло до оправке манастира 1631—2 године¹⁰¹. Занимљив је помен хиландарског игумана Филипа који са Студеничанима путује у Русију. Изгледа да је Студеница имала везе са Хиландаром у ово време: студенички калуђер Митрофан оставља 1630 године у Хиландару своје јеванђеље с тим да га после његове смрти врате Студеници¹⁰². Из XVII века је октоих Студеничанина Дамаскина који у то време посећује Св. Гору¹⁰³.

У 1637 години Студеница добија драгоцене ствари. У време игумана Јоаникија, а трудом проигумана Јоакима, кују се студеничке рипиде, изложене данас у ризници (кат. бр. 5). Исте године ради мајстор Иван петохлебницу у готском стилу за манастир; она је такође изложена у ризници (кат. бр. 6). Ове године за манастир Савину ради мајстор Иван Милић из Чајнича рипиде¹⁰⁴ и два диска¹⁰⁵; нешто касније, 1650 год. за требињски манастир ради петохлебницу¹⁰⁶. Вероватно је исти мајстор Иван радио и петохлебницу за Студеницу. Занимљиво би било пратити везу босанских и херцеговачких мајстора са Студенцом. Већ би и дрвени ћивот Стефана Првовенчаног из 1608 године могао бити рад херцеговачког мајстора. Године 1650 помиње се књига писана у Студеници у време рашког митрополита Максима¹⁰⁷, што доказује да се у Студеници и даље ради на преписивању рукописа.

Средином XVII века студенички калуђери успостављају везу са Влашком, од чијих војвода добијају повеље даровнице. У ово време везе Срба и Румуна су необично јаке. Од краја XIV века започињу ове везе преко Светогорца Никодима Грбића, родом из Прилепа који у Влашкој оснива прве манастире и постаје после смрти влашки светац¹⁰⁸. Долазак Максима Бранковића у Влашку, његове пријатељске везе са олтенским бољарима, зидање Бистрице и добијање епископске титуле, учинило је такође доста за зближавање ових земаља. На челу са калуђером Макаријем раде српски штампари у Румунији¹⁰⁹. Српски мајстори раде на влашким и молдавским дворovima¹¹⁰. Влашки кнезови се жене српским властелинкама¹¹¹. Тако влашки војвода Његоје Басараба има за жену Деспину Бранковић; Петар Рареш има за жену Јелену, кћер деспота Јована; Александар IV Лапушнеану има за жену Роксанду Јеленину кћи, а на двору праунуке херцега Степана Вукчића. Између осталог и ово су разлози што Срби почетном XVI века, бежећи испред Турака траже уточиште у Румунији. О овом времену пише Јован Рајић према Бранковићевој хроници¹¹²:

„многѣи при таковохъ обстоятелствѣхъ спасающе себе, и домашниѣ своѣ во влахискѣѣ страны изѣѣ-жали, и многое время тамо пребивающе и языкъ свой погубили, прочиѣхъ жителей влашкиѣхъ нравъ и языкъ воспрѣли“.

Све ове везе, како изгледа нарочито живе у XVI веку, упутиле су Студеничане да се обрате Влашкој за помоћ, поготову када су влашки кнезови већ на сличан начин даривали светогорске и неке српске манастире¹¹³.

Године 1644, 14 марта, издао је у Трговишту влашки војвода Матија Басараба повељу даровницу студеничком манастиру на 6000 пенеза које ће давати сваке године за време живота. Повеља се налази у ризници манастира (кат. бр. 61). У тексту повеље помиње се пожар приликом кога су изгореле студеничке раније привилегије:

„Понеже развѣхомъ како ѣмѣаше дрѣвѣѣ запечатники старѣѣ сто почившихъ прѣдѣѣ нашихъ и иныхъ господаровъ иѣѣ ѣтѣ случѣѣ огнемъ съжежени вышѣ“. Овај пожар је вероватно био у време земљотреса пре 1629 године. Исти војвода издаће две године касније сличну повељу манастиру Савини¹¹⁴.

Студеничани међутим не напуштају идеју о добијању жаловане грамате из Руси је. Око 1654 године полази у Русију архимандрит Неофит у пратњи три студеничка калуђера. Године 1655, 13 фебруара, стижу у Путивљ где изјављују да су дошли због добијања грамате из манастира „гдје почивајут преподобного Семиона мошти“¹¹⁵. До Москве их опет нису пустили, али су их веома обидно даривали црквеним предметима те Студеничани на повратку моле за кола кој има би пренели

„образы и книги церковныѣ и всякую церковную утварь“. У ризници манастира Студенице чува се синодик који је у ово време започет

(кат. бр. 60). Из 1655 године су записи имена неких руских бољара дародаваца, кнезова Љвова, Трубецкој, Пушкина. По овоме изгледа да су Студеничани ипак дубље ишли у Русију. Вероватно у ово време донето је из Русије јеванђеље из 1650 године, штампано у време цара Алексија Михајловића, са оковом из 1619 године, данас изложено у Студеници (кат. бр. 3).

Године 1662, 19 јануара, добијају Студеничани другу повељу даровницу из Влашке, издату у Букурешту од војводе Глигорија Гике. И ова повеља као и претходна

писана је још старословенским словима, и у свему потврђује претходну; повеља је изложена у ризници (кат. бр. 62).

Већ 20 јула исте године налази се у Путивалу игуман Неофит у пратњи три Студеничана. Овог пута били су пропуштени у Москву. У молби руском цару око добијања жаловане грамате, назначују опет да мошти Симеона Немање леже у манастиру. Задржавају се у Русији скоро годину дана и тек 25 јануара 1663 добијају грамату. Ова повеља је изложена такође у ризници (кат. бр. 63). Према грамати Студеничани су од тада могли да долазе у Русију несметано сваке пете године и да сакупљају милостињу. Изгледа да су већ тада добијали дарове, јер се у студеничком синодику ове године помињу као дародавци кнезови Трубецкој, Гагини и Пожарски. Из исте године су у синодику помени градова Путивала и Умана. Приликом овог боравка Студеничани су заинтересовали руског цара за српске рударе, те је из Русије са Неофитом пошао у Србију кнез Степан Милорадовић да доведе у Русију Србе рударе¹¹⁶.

Године 1685—6 одлазе поново Студеничани у Москву, овог пута на челу са игуманом Василијем; 18 фебруара 1686 године преко Кијева стижу у Москву; собом носе грамату Алексеја Михајловића да би је потврдили царевићи Јован и Петар Алексијевић. У

молби цару Студеничани се жале на стање у земљи „**въ нынѣшнее время многѣя скроби и напасти терпимъ отъ проклятыхъ Турокъ**“ и да се боре са свим недаћама само да би „**святѣю великѣю цѣлѣю не оставили**“¹¹⁷. Према овој изгледа да манастир још до тог времена није запустео. У молби назначују да желе да оправе зид и ћелије манастира, те зато долазе по новац, као и због црквених потреба и траже

„**нѣкѣи оѣлоны, или стихарѣ, или епитрахиль, или честныя иконы, или какой завѣсъ, или какое украшеніе**“ а као дар доносе цару **крестъ деревянный рѣзной, оправленъ серебромъ, золоченъ съ виниѣтѣю и съ каменѣмъ**“, и још у сребрном сасуду миро, св. Симеона¹¹⁸. Затим саопштавају да су у време Неофитовог доласка осим новаца добили и **ризѣ камчатѣя со всею службою** и покров за гроб св. Симеона на коме је „**атласной крестъ нашѣтъ круживо серебрянаго**“ и назначују да су се све одежде добијене 1655 године исцепале¹¹⁹. Иста група калуђера записала се у Кијеву 23 јануара и изјавила да је пре 15 година долазио из Студенице по милостињу архимандрит Мисаило (значи око 1671 године)¹²⁰. После потврђивања грамате од царевића калуђерима је дато доста новаца, словенских књига и црквених одежди, те су се вратили у Србију¹²¹. У студеничком синодику ове године се помиње кијевопечерски архимандрит Варлаам што би значило да су Студеничани били и тамо. Од градова се помињу Северни Новгород, Москва, Псков и Уман.

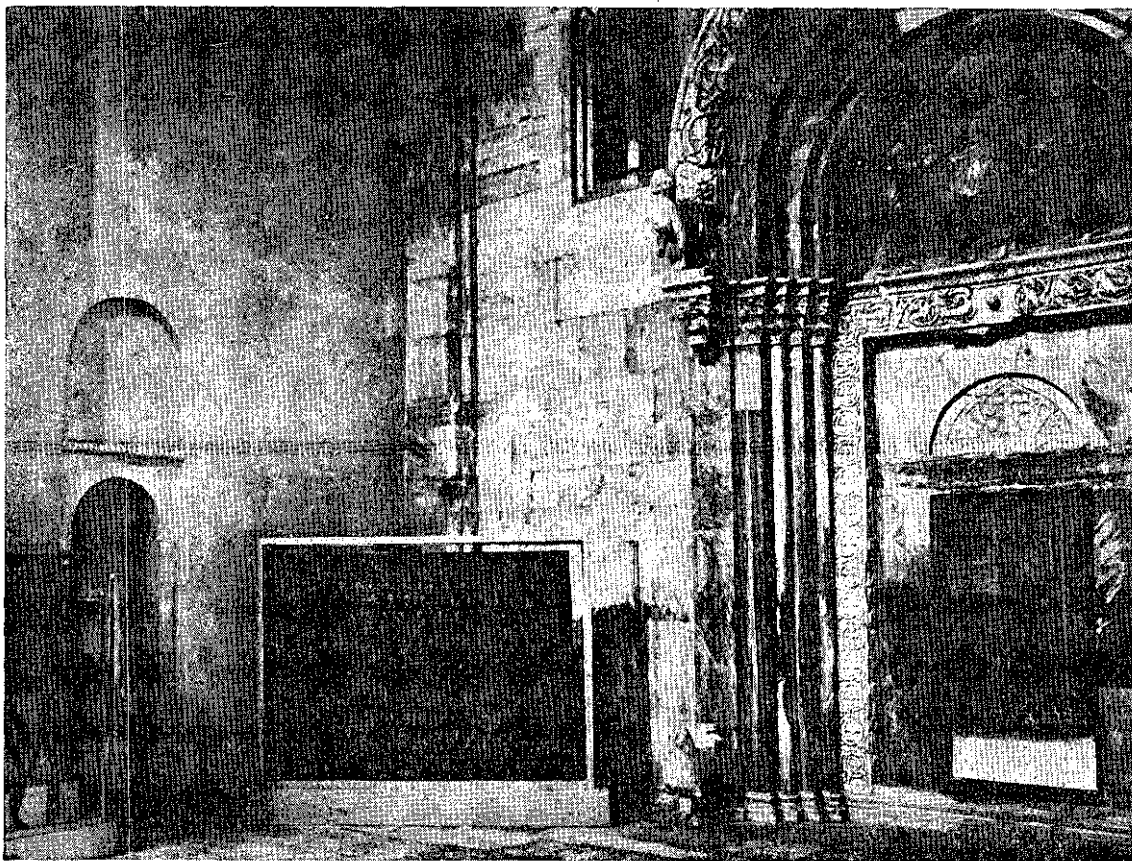
У међувремену је изгледа живот у Студеници текао нормално. Приликом одласка у манастир Житомислић године 1666 односи игуман Пахомије једно студеничко јеванђеље и тамо га оставља¹²². Нешто касније, 1687 године, потписао се студенички архимандрит Мојсије Георгијевић на сребрном њивоту за мошти разних светаца дарованом од „рабе божје Маре“¹²³.

Међутим политички догађаји на Балкану, изазвани аустро-турским ратовима, мењају судбину многих српских манастира. Са великим одушевљењем пратила је Србија надирање генерала Пиколоминија ка Призрену. Помоћ коју је Арсеније III, српски патријарх, пружио Аустријанцима није била мала. На иницијативу цркве, људи су листом приступали аустриској војсци; највећи део војске у 1689 години је био састављен од Срба¹²⁴. После смрти Пиколоминија следило је повлачење војске, а у вези са тим и бекство Арсенија III у Аустрију. Судбина којој су велики део Срба, Арсеније III и црквени људи избегли, прелазећи 1690 године у Аустрију из страха пред турском одмаздом, стигла је српски народ а посебно српске манастире. У запису из 1689 године пише монах Стефан Раваничанин

„**звѣи, Христѣ мон, такогаго гонѣнїя и скрѣи биваюѣи отъ проклети агарѣнѣ Христїанскомѣ родѣ**“¹²⁵. Године 1688 пише позни родословац српске господе да се у ова тешка времена и **въ вѣси земли нашѣи светїѣ цркви разорѣше и светїѣ сѣсѣди црков'нїѣ. И въ сїѣ лето сръбська лавра, свѣтаа црква Милешева разорѣ се и Герѣргїѣи Стѣпѣви, и сѣш'ствѣне свѣтаго Дѣха Бѣпоѣани, и свѣта и велика лавра Стѣденица**“¹²⁶.

Судбину манастира Студенице деле Хоново и Рача¹²⁷. Калуђери из разореног Милешева иду у Пакру и тамо оснивају манастир Ораховицу¹²⁸. Махмуд паша разара многе цркве¹²⁹, иде и у Пећ и пљачка ризницу и све што **отъ основанїа бѣше стѣжала**“¹³⁰. Гашли паша иде на Дечане и године 1690

„**коначнимъ за-пустѣнїемъ монастырѣ остави**“¹³¹. У сваком запису из овог времена јадикuje се због страшног турског зулума који је настао у Србији. Многе ризнице су том приликом нестале, уништене и разграбљене¹³². Могуће је да су тада однети из Студенице недатирана студеничка књига

Сл. 4. — Витрина са покровом Арсеније IV Шакабенте

писана у Пештеру која се налазила у Моровићима¹³³ и молитвеник игумана кир Рувима који се налазио у Св. Тројици код Плеваља¹³⁴. Како изгледа и студеничка ризница је тешко страдала када су манастир разорили Турци, али нема помена да је манастир запустео као код Дечана или Милешеве која је тако уништена да се калуђери селе из ње. Студеничани остају у манастиру. Године 1690 креће из оштећене Студенице архимандрит Неофит у Русију, не би ли набавио новаца за оправку манастира и добио што од црквених утвари¹³⁵. У Студеници као проигуман остаје Василије¹³⁶. Према руским документима са почетка XVIII века, Неофит је том приликом добио помоћ за манастир у новцу и сировинама.

Године 1696—7 биле су за Студеницу врло тешке јер је како изгледа поново нагадана од Турака и опљачкана. Једна књига из ризнице однета је тада у село Коњиче и 1697 је узима рашки митрополит Глигорије¹³⁷. Једно четворојеванђеље је 1696 године однео неки Турчин чак у Мостар¹³⁸. Не изгледа вероватно да је у овако неподесно време враћен из Црне Реке њивот са моштима Првовенчаног, како би се дало закључити по запису јеромонаха Мисаила из те године¹³⁹, већ је овај пренос обављен касније.

Почетном XVIII века крећу наново Студеничани у Русију. Године 1703 долази архимандрит Пахомије са два калуђера у Москву да би на основу жаловане грамате добио помоћ¹⁴⁰. У студеничком синодику наилазимо на доста помена из ове године. Путујући и сакупљајући помоћ и дарове, Студеничани остају доста дуго у Русији. Пролазе кроз Вршац 1703 године, кроз Харков, Полтаву и Запорожје 1704 године и олазе у Москву. Добијају и дарове од Јована Алексејевича Пушкина; јерођакон Филарет им даје¹⁴¹ **вкладъ чиновникъ**,

род јереја Андреја из цркве Николаја Чудотворца даје им¹⁴² **вкладъ Фалтиоу**, старац Теодосије Самарин из Тројице—Сергијевске Лавре даје им¹⁴³ **вкладъ ризы патрахиль**. Род бојара кнеза Бориса Алексејевича Галицина даје им за душу родитеља Теодора и Параскеве **вкладъ сосѣды црк'овныя сребрныя, стрѣлы, пелены**¹⁴⁴. Овај путир налази се у старој сарајевској цркви¹⁴⁵. У Запорожју Студеничани добијају од мајке миргородског

пуковника Данила Апостола путир¹⁴⁶, који је данас изложен у ризници (кат. бр. 11); Студеничани изгледа остају у Русији према записима из синодика до 1709 године. Из 1705 године су помени градова Изјума и Погара, из 1709 године је помен Кијева, а тада дају прилог и кнезови Долгоруки. Вероватно је у ово време донето и руско штампано јеванђеље из 1702 године са оковом из 1704 године (кат. бр. 12), као и две позлаћене чаше енглеско-руског стила, настале крајем XVII века, такође изложене у ризници (кат. бр. 10, 11). У међувремену је у 1704 години извршен пренос моштију Стефана Првовенчаног из Црне Реке. Пренос је извршио исти Мојсије који је као еклисијар Студенице пренео тело у пештерску црноречку црквицу¹⁴⁷. Како по вестима савременика, трonoшког летописца, сазнајемо Мојсије је вратио тело са ђивотом тек као рашки митрополит, а то је звање према Руварцу добио 1704 године¹⁴⁸. Године 1704 је еклисијар Мисаило оправио турски покров за ђивот Првовенчаног, вероватно због преноса моштију¹⁴⁹.

Године 1706, 10 фебруара, издао је влашки војвода Јован Константин повељу манастиру Студеници по угледу на ранију Басарабину; повеља је изложена у ризници (кат. бр. 64). Ову су повељу могли донети калуђери који су се враћали из Русије, а такође су могли идући у Букурешт да оду и до Кијева, где су се 1709 године налазили. Како у ово време влада Константин Бранковани (1688—1714 год.), дародавац повеље манастиру Раваници¹⁵⁰, требињском манастиру¹⁵¹, Врднику¹⁵² и Крушедолу¹⁵³, то је вероватно тај Константин дародавац студеничке повеље. Нешто касније, 9 јануара 1715 године, издао је у Трговишту влашки војвода Јован Стефан Кантакузен повељу манастиру Студеници. Повеља је изложена у манастиру (кат. бр. 65). На повељи се налази поред 1715 године и 1710 година. Како Кантакузен влада од 1714—1716 године, а и печат на повељи је са годином 1714, 10 ће вероватно година 1715 бити време њеног коначног издавања.

Када у новом аустро-турском рату (1716—1718 године) аустријска војска надире после освајања Београда у Србију, издаје принц Евгеније Савојски *Salva Guardiu* 25 јула 1717 године у логору код Београда, за манастир. Овај докуменат (кат. бр. 66) штитио је манастир од свих намета и давања новаца и хране за војску, који су изгледа били обавезни за све.

Из овог времена су нам очувана поједина писма Студеничана по којима сазнајемо понешто о унутрашњим приликама манастира. Манастир је изгледа био у веома рђавом материјалном стању и одржавао се од милостиње коју су калуђери сакупљали по народу. То су чувена „писанија“ по народу којима су се калуђери кроз цео турски период издржавали. Године 1718, 23 јула, пише студенички архимандрит Пахомије митрополиту Поповићу: захваљује му између осталог на антиминсу који му је Вићентије Поповић послао (овај антиминс се више не налази у ризници). Игуман га моли да не одбије Студеничане који дођу код њега „позаради милостиње“¹⁵⁴. Помиње затим проигумана Василија који се налази у Будиму такође ради сакупљања милостиње. Исте године, 25 јула, пише Пахомије будимском владици Михајлу Милошевићу да је манастир „насилствован от проклетих чед агаренских и ка запустелному падежу зрит“¹⁵⁵. Жали се на тешко стање под Турцима и каже да је и сам био „у свези“ у Новом Пазару јер није Турцима платно дуг. Поново помиње Василија, који је пре четири године отишао у Будим и још се није вратио. По свему изгледа да су материјалне прилике биле веома рђаве у Студеници. Али и поред оваквог стања живот у манастиру не замире. Године 1720 писан је цароставник манастира Студенице¹⁵⁶. Студенички јеромонах Данил одлази 1727 године у Дечане и повезу је дечански пентикостар¹⁵⁷. Могуће да је у првом раздобљу XVIII века настао ораар манастира Студенице са именом игумана Данила, изложен у Студеници (кат. бр. 13). Ораар манастира Дечана из 1681 године необично је сличан студеничком ораару из XVIII века, што се може објаснити везом ових манастира као и везом са истим сарајевским мајсторима који су оба ораара радили. Из године 1733 очуван је велики бакрорез манастира Студенице рађен у време патријарха Арсенија IV. На њему се осим претставе Богородичине цркве Успенија, цркве св. Јоакима и Ане и цркве св. Николе, на лазе и претставе других цркава као: Јована Претече, Димитрија, Георгија, Богородице Одигитрије, Ваведена, архистратига Михајла, Вознесења, Преображења, Благовештења, Свих Светих, Апостола Петра и Павла. Међу осталим зградама при манастиру помиње се и еклисијарница, а у цркви Свих Светих и гробница. Бакрорез се чува у депоу ризнице (инвентар бр. 38). Из 1740 је други мали бакрорез манастира (такође у депоу ризнице, инвентар бр. 39) са сликом цркве Успења Богородичиног; ктитор му је био Николај Антоније Продановић.

После писама игумана Пахомија, митрополит Вићентије Поповић се бринуо за Студеницу и у пар наврата га срећемо као њеног ктитора ; прилаже јој новац¹⁵⁸ и наручује иконостас¹⁵⁹.

За моменат као да су Студеничани били у нешто сношљивијим односима са Турцима. Из 1725 године (16 шеввала 1138) је дозвола (слово одобрења) на турском језику којом се калуђерима даје земља села Засада на обрађивање уз плаћање пореза; чува се у депоу ризнице (инв. бр. 134). Из године 1732 (15 сафера 1145) је тапија којом Студеничани добила ју на обрађивање земљу чифлука Градине, уз десетак плаћања порезе (депо — инв. бр. 135). У рукописној књизи која се налазила у манастиру Гргетегу, постоји запис из 1733 г., да је била својима Студеничанина Симеона¹⁶⁰.

У догађајима везаним за другу сеобу Срба под Арсенијем IV, и Студеница је одиграла извесну улогу. Године 1737, постаје архимандрит Студенице Василије, вероватно исти онај кога Пахомије у писму из 1718 помиње као проигумана. У рату Аустрије и Турске који је поново ове године букнуо, овај игуман, наклоњен Аустрији, који се вероватно у Будиму бавио не само сакупљањем милостиње већ и политичким пословима, са великим одушевљењем дочекује нагло надирање Аустријанаца у Србију. Као и патријарх Арсеније IV, и он је сматрао продор аустриске војске дефинитивним ослобођењем од Турака. Када је, међутим, аустриска војска започела повлачење, заједно са њом се повлачи и патријарх Арсеније и његови људи. Из Пећи иду преко Ругова и Новог Пазара до Студенице, а затим околичним путем до Београда и најзад 1739 у Аустрију. Један запис из овог времена (1737-8) нам говори о паници и расулу које је настало међу калуђерима који су се повлачили са патријархом ка Сави и Дунаву¹⁶¹. Ни студенички игуман Василије је није чекао долазак Турака, и њихову одмазду, већ заједно са Арсенијем прелази у Аустрију, како. сазнајемо из докумената овог времена. Међутим, ни тада манастир није запустео.

Године 1740, у Студеници је намесник игумана Јоаникије. Он пише будимском владици Василију Димитријевићу о лошем стању у манастиру: „њинежња рат нас у васаку нишчету положи". Затим га обавештава како њихов архимандрит Василије је са једним делом братије „и са адиђарима прковнима изиде под власт цесарску за њекоје време". Пише да су се са Турцима ипак нагодили некако „и не би нам силе ни насиља" . . . „но нас проклете Клименте поараше" те је ипак манастир страдао. Стога му шаље калуђера Герасима по милостињу¹⁶². Како видимо игуман Василије је собом понео неке ризничке предмете у Аустрију. Овога пута манастир је ипак страдао, могуће да је приликом пљачке и један део ризичких драгоцености разнет. Турци нису вршили одмазду над манастиром, јер су се некако нагодили како каже Јоаникије, али су ипак сумњали да су Студеничани активно учествовали у овом рату на страни Аустрије, што је изгледа било и тачно. У истом писму, сам Јоаникије пише да Турци сумњају да су калуђери довели у Нови Пазар Аустријанце.

Исте године, 28 септембра, пише архимандрит Василије будимском владици Василију Димитријевићу¹⁶³. И он говори како је са делом братије избегао из Србије, и да су „изнели нешто сиротине церковне"; једно време су боравили у Београду и око „оне сиротине находили и чували" је, но да су по паду Београда прешли у Варадински шанац. Жали се затим да немају од чега да живе јер их Срем не помаже због куге која тамо влада, стога му у Будим шаље Герасима (истог) по милостињу.

У Студеници ипак почиње стање да се нормализује. Године 1742 добија манастир кутију за мошти, рад мајстора Цветка са Косова¹⁶⁴. Из овог времена је вероватно ђивот за мошти, дар Маре¹⁶⁵, и сребрни ђивот за мошти, рад кујунције Милоша¹⁶⁶. Год. 1742 започиње студенички игуман Константин по жељи Арсенија IV препис хронике грофа Ђорђа Бранковића у испосници св. Саве, и завршава га 1748 године у Студеници у време игумана Василија¹⁶⁷, који се у међувремену вратио из Аустрије.

Године 1747, јула 23, пишу Студеничани Арсенију IV (са којим су како изгледа у сталној вези) из своје обитељи која је још увек „ставропигија свјатјејшаго трона". Даље пишу да шаље старца Евтимија који ће га извести о нужним манастирским потребама. У писму питају „за некија вешчи мон. которија отец архимандрит наш Василиј с собоју отнесл" и распитују се када ће их вратити натраг¹⁶⁸. Вероватно у вези са овим писмом и извештајем који је старац Евтимије пренео патријарху, ради се у новосазиданој карловачкој патријаршији покров за мошти Стефана Првовенчаног. Ктитор покрова био је сам патријарх, а у натпису се помиње и Јован карансебишки и вршачки епископ. Покров је послат у Студеницу 1753 године; данас је изложен у ризници манастира (кат. бр. 36).

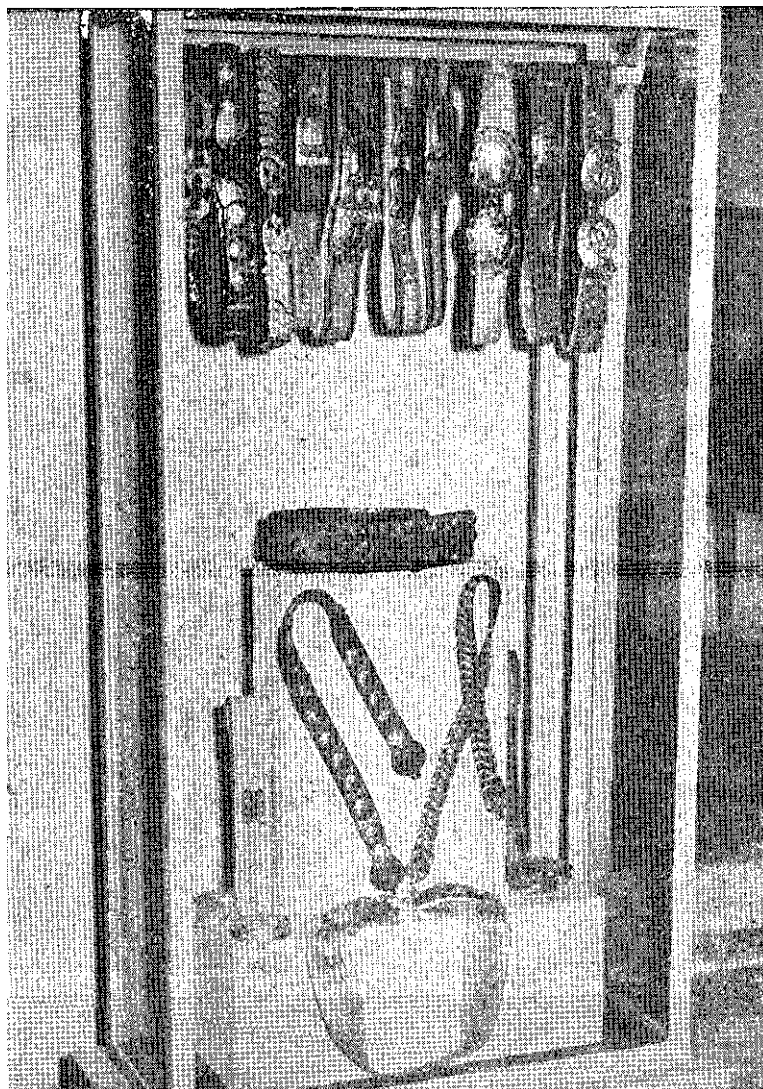
До 1753 године се Студеничани налазе у Аустрији. У студеничком синодику из ове године је помен дародавца Јована вршачког и карансебишког епископа¹⁶⁹, истог који се на покрову потписао 1747 године, од кога су остале неке црквене ствари и данас очуване на пр. сакос од грчког броката, или суд за топлоту из 1770 г. чуван данас у Црквеном музеју у Београду¹⁷⁰. У то доба су ризничке драгоцености најзад враћене манастиру. У писму од 7 децембра 1753 године, студенички архимандрит Константин пише карловачкој епископској конзисторији, да су ствари које је однео Василије биле на чувању неко време код патријарха Арсенија IV, а да су сада преко патријарховог тајника Павла Ненадовића враћене манастиру¹⁷¹. У писму се прилаже попис враћених ствари. Помињу се: дар Арсенија IV, покров за ђивот, Првовенчаног који је на следећи начин описан: „покров от чернија дѣби с златними цвѣтами, всјуду по краех четирех кадифом зеленом обшити, и на једном крају од тјех, златом везен сушч и постлан жутим кратитором". Затим су набројени однети документа: хрисовуља цара Алексија Михајловића из 1663 г., хрисовуља влашког војводе Глигорија Гике из 1662 године, хрисовуља Јована Матеја Баса-рабе из 1644 г., хрисовуља Константина Басарабе из 1706 године и хрисовуља Стефана Кантакузена из 1710 године; затим катастиг студеничког манастира у црвеној кожи са „имен царей и князей російских" што се вероватно односи на синодик из 1655 године; Салва Гуардија, из 1717 године, посланица обрстера Лентулуса из Новог Пазара из 1737 године, меморијал архимандрита Пахомија на влашком језику, писан такође ради сакупљања милостиње; најзад сребрни печат Стефана Немање и препорука угровлашког митрополита Антима из 1717 године, писана такође ради сакупљања милостиње. Сви ови документа, изузев Пахомијевог меморијала и Антимине препоруке налазе се и данас у Студеници. Сребрни печат Немањин није нађен. Како се према врсти предмета види, Василије је понео собом у Војводину углавном документе који су му користили за прикупљање милостиње. Занимљиво је да се у овом кратком попису враћених предмета не помиње тзв. триптих Стефана Првовенчаног, према натпису из 1099 г(?), који је 1750 године обновљен у Темишвару у време архимандрита Василија, при митрополиту Георгију Поповићу, другом ктитору. Исте године је настао и ђивот за мошти од сребра, такође у Темишвару од ктитора Теодора и Живане, настојањем архимандрита Василија Веселиновића, а кога је радио златар Јован. Обе ове ствари су се дакле налазиле у ово време у Војводини, те није искључено да су, иако се не помињу у списку, ипак у ово време, 1753 године, донесене у Студеницу. Триптих, који није из времена Првовенчаног већ каснији руски рад, изложен је у ризници (кат. бр. 8), као и сребрни ђивот (кат. бр. 14). Како се и по враћеним документима у 1753 години види, Василије је у Војводину ишао да сакупи новчана средства за манастир. Изгледа да је у овом подухвату и успео; како изгледа према подацима из овог времена, не само новцем, већ и црквеним предметима Василије је снабдева манастир. Године 1750 прилаже манастиру капетан Радо је из шанца Ковина руско јеванђеље из 1748 године, у време архимандрита Василија Веселиновића; оно се данас налази у депоу ризнице (инв. бр. 116). Из године 1753 је штампана руска књига коју је манастиру даровала кћи карловачког протопрезвитера Живана¹⁷². Из ове године је и једна енколпија која се данас чува у депоу ризнице (инв. бр. 28). Један рукопис, данас у Берлину, написан је у ово време у Студеници¹⁷³. У ово време је Студеничанин Теофило даровао један посни триод манастиру Завали¹⁷⁴.

Године 1758 срећемо Студеничане у Москви из истих разлога из којих и Василије одлази у Војводину: материјалне, прилике манастира су и даље рђаве. Овога пута долази архимандрит Константин са три калуђера 23 фебруара у Москву, да би на основу жаловане грамате из 1663 г. добили помоћ. О овом путу сазнајемо преко докумената новооснованог Правитељствујушчег Синода у Петрограду и из докумената који су се очували у студеничкој архиви. У молби архимандрита Константина Синоду назначено је, између осталог, да се због извешталости црквених одежди и недостатка књига не врши служба у три студеничке цркве. Како се ови црквени предмета нигде не могу набавити, јер манастир лежи у средини турске области, а близу „Цесарије" која са Турском стално ратује, то се они једино могу за помоћ обратити Русији која их је и до сада „пожаловала".

Опет наглашавају да је у манастиру „не малая нѣжда въскрѣніе и недостатка" ¹⁷⁵. Тек 24 августа молба се налази пред петроградским Синодом; у њој Студеничани моле да се обнови жалована грамата из 1663 г., јер је од старости сва исцепана; затим наново говоре да се не може вршити у манастиру служба, јер су све одежде које је 1686 г. донео игуман Василије исцепане. Стога моли и за црквене књиге славено-руске за са-

борну цркву, Краљеву цркву, храм арханђела Михајла на великом пиргу, храм мироточца Симеуна и храм Николе чудотворца, јер се, осим у Богородичиној цркви, нигде више не врши служба¹⁷⁶. Делови ових молби се налазе и у архиви студеничке ризнице. У копији акта о доласку архимандрита Константина 23 фебруара 1758 г. између осталог се напомиње да је игуман дошао са граматом патријарха Гаврила из 1755 г. у

којој пише: „что оной ихъ мнѣстоу невазпѣстенѣи“, што потврђује да Студеница до овог времена није запустела, Докуменат је изложен у ризници (кат. бр. 68). Између осталог се помиње и сребрна кутија са моштима разних светаца. У писму игумана Кон-

Сл. 5. — Витрина са појасевима

стантина Синоду у Петрограду тражи се жаловање „по палестинскоме штату“ и напомиње се да је помоћ у новцу потребна ради оправке манастира; ово писмо је изложено у ризници (кат. бр. 67). Изгледа да је у ово време дошао из Русије псалтир штампан исте 1758 г. у Москви, касније повезан 1803 г. у Србији (депо — инв. бр. 117).

Архимандрит Константин је изгледа прикупио у Русији доста новаца, те после свог повратка у Србију предузима оправку манастира Студенице. У запису из 1763 г. сазнајемо да се манастир „покри . . . и обнови“ од помоћи добијене из Русије 1758 г.¹⁷⁷. Изгледа да је због ових издатака Студеница ипак материјално страдала, јер помоћ из Русије

није била довољна да покрије све трошкове око оправке. Од каснијег студеничког историографа Герасима Георгијевића сазнајемо, да је манастир запао у дуг због ове оправке толико, да га је Земаљско Правитељство почело да прогања. Према Георгијевићу, архимандрит Константин је у овој неприлици нашао једини излаз на тај начин, што је разаслао по народу монахе да сакупе милостију, а и сам је са једном трупом калуђера пошао у „писаније“, стигао до Сарајева и ту од старости и умро 1799 године¹⁷⁸. Сакупљене прилоге донели су монаси после његове смрти у Студеницу; неке пафте из ризнице су сарајевски кујунџиски радови из овог времена.

Нешто раније, за живота архимандрита Константина, 1760 г. пише се у манастиру Студеници једна рукописна књига¹⁷⁹ и преписује се један рукопис при архимандриту Константину „светостуденичком“¹⁸⁰. Године 1766, одлази архимандрит Константин у Крушедол и том приликом оставља руску штампану књигу Гедеонових проповеди коју је вероватно сам из Русије донео¹⁸¹. У ово време Студеница добија и друге дарове. Године 1749—68, отискује се један антиминс и архимандрит Павле Ненадовић га дарује Студеници. Антиминс се данас налази у депоу ризнице (инв. бр. 59). Из године 1733 је штампани грчки антиминс, такође данас сачуван и смештен у депоу ризнице (инв. бр. 61). Из године 1770 је антиминс, штампан у време карловачког архиепископа Јована, такође данас очуван (депо — инв. бр. 58). На једној мироносници из овог времена је записано име студеничког архимандрита Максима¹⁸². Године 1777 издаје се Студеници ферман из Цариграда у коме се помиње берат (одобрење) дат игуману Максиму за обрађивање неке земље као и за гајење царских Соколова (депо — инв. бр. 136). Тако сазнајемо да је Студеница била једно од места за одгајивање царских Соколова. Из године 1786 сачуван је у манастиру мали крст игумана Леонтија (кат. бр. 15). За истог игумана направио је 1783 г. сарајевски кујунџија Спасоје једну чашу која се чувала у Каленићу¹⁸³.

Крајем XVIII века прелази опет ратни талас преко Србије. Године 1788 започет је рат између Аустрије и Турске. По обичају, Аустрија врбује у своју војску српски живаљ који жели да се ослободи турског ропства (отуд се цео овај рат локалних размера и назива Кочина Крајина). И Студеничани у њему учествују на страни Аустрије. Аустриске чете продиру до Студенице. Преко архимандрита Василија сазнају Аустријанци о сечи виђенијих Срба у манастиру Манасији¹⁸⁴. Турци сазнају за ове везе Студеничана и спремају се да нападну манастир. Преко рашког митрополита Јоаникија сазнају Студеничани о овој намери Турака и беже из манастира¹⁸⁵.

Према једном запису из овог времена Студеничани заједно са ђивотом напуштају манастир и Турци 7 јануара 1790 године нападају и пљачкају Студеницу¹⁸⁶. Нешто о овоме сазнајемо из записа у руском јеванђељу штампаном 1748—9 г. које се чува у ризничком депоу (инв. бр. 116). Запис говори о овом рату када

„христјанскіи цѣркви ѿ монастыи мнози ѿ агарянъ плѣнени ѿ разоренныи биша“. Тада Турци и манастир Студеницу „огню и цѣрковномъ покровѣ запаленіе предаша“ разрушише ћелије а „всѣя благолѣпїя цѣрковная плѣниша“. Приликом пљачкања Студенице било је однето и ово јеванђеље 1789—90 године и од Турака откупљено 1791 године. На исти начин су Турци 1790 године однели из манастира стематографију Христифора Жефаровића коју је касније откупио патријарх Арсеније¹⁸⁷.

Према овим подацима изгледа да су Турци изненадили нападом калуђере те ови нису успели да склопе књиге и ризничке предмете. Манастир је био запаљен те су сигурно неке књиге изгореле, а друге опљачкане. Свакако да је ово био највећи удар који је од 1690 године доживела студеничка ризница. Према данас очуваним предметима знамо да су калуђери ипак спасли неке драгоцености и са ђивотом их пренели у манастир. Према очевидцу догађаја, Студеничанину Вићентију Велимировићу, калуђери преко Јагодине одлазе са ђивотом у Београд и тамо остају од 1 фебруара до септембра 1789 године. Затим преносе ђивот у Панчево¹⁸⁸. Пренос ђивота у манастир Виоловицу код Панчева извршен је по одлуци црквеног сабора у Темишвару 1790 године, почетком септембра¹⁸⁹. Свуда где су прошле мошти приређиван је свечан дочек те је могуће да је и овом приликом ђивот дариван ситнијим даровима од народа. Из 1790 године је седефна дарохранилница, рад Ристе Ристића (депо — инв. бр. 43). Илија и Тома из Клисарнице дарују манастиру пафте 1790 године (кат. бр. 50).

Када се рат завршио миром у Свиштову 1791 године, општа жеља је била да мошти Провенчаног буду враћене у Србију. Турци су желели повратак да би се народ примирио, те су чак прогласили и општу амнестију за Србе који су учествовали у рату.

У студеничкој архиви чувају се два турска документа из овог времена. Шеријатски извештај из 1791 године говори о амнестији која се даје Студеничанима пребеглим у Аустрију. Сами Студеничани по овом извештају траже повратак у земљу и на основу њега издаје се бујурулдија за калуђере Василија, Глигорија, Јоаникија, Јосифа и Теодосија да могу као амнестирани да се врате у Србију (депо — инв. бр. 137). Исте године, 12 септембра, тражи преостало братство у манастиру од темишварског епископа Петро-вића повратак ђивота, уз напомену да су и Турци дозволили оправку манастира¹⁹⁰. Како изгледа манастир је био разрушен, што знамо из ранијих докумената, али није запустео, мада је један део братије избегао са ђивотом. О повратку ђивота у Србији пише рашки епископ Јоаникије карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу¹⁹¹, те овај најзад дозвољава пренес моштију. Мошти крећу на овај пут 1 децембра 1791 године и преко Панчева¹⁹² стижу у Студеницу 5 фебруара¹⁹³. По повратку народ дарује мошти по обичају. Тако 1792 године дарује неки Радосављевић сребрни ђивот за честице светих моштију (депо — инв. бр. 29). Из 1793 године су велике пафте које дарује Јованка хади Николиница (кат. бр. 47). У ово време прилаже пафте Анђа, а Петар и Риста прилажу појас са пафтом¹⁹⁴. Ана и Никола Милошевић прилажу звездице¹⁹⁵. Агнаиз Љевковића прилаже наруквике (кат. бр. 39—40).

Ова од Турака обећана оправка десила се 1798 године, како се види из турских докумената у студеничкој ризници. Царски ферман из 1793 године забрањује Турцима да нападају манастир и да га пљачкају, под изговором да врше контролу. Овај ферман се налази у депоу ризнице (инв. бр. 140). Према њему је Студеница цариградска ставропигија јер је од 1766 г. већ била укинута Пећка Патријаршија. Изгледа као да се за моменат однос Турака према калуђерима побољшао. Из 1798 године постоји више докумената који говоре о оправци манастира. Према царској заповести издаје се прво фетва брвеничком кадији о реконструкцији порушених делова манастира (овај докуменат се такође чува у депоу ризнице, инв. бр. 141). Затим следи бујурулдија из босанске канцеларије о истом предмету (инв. бр. 142). Најзад кадија брвеничког кадилука Мустафа мула издаје објаву калуђерима о истом предмету (депо — инв. бр. 143). Из године 1799 је контролни дефтер о извршеном прегледу оправки манастира. Турска комисија је по завршеној оправци прегледала све радове; према изричитој наредби оправка је извршена тако да се све „доведе у старо стање и првобитни облик без проширивања и повишавања“, дакле прилично строго схваћена конзервација. Овај дефтер је изложен у ризници (кат. бр. 69). Да је манастир у ово време био поправљен говори и натпис у Студеници из 1799 г. у коме се као ктитор помиње хади Јово Вуковић из Сарајева¹⁹⁶.

Са почетка XIX века очувана је у архиви манастира писменка хади Саватија Хиландарца о примитку потврде за примљене ствари Јосифа Хиландарца који је умро у Студеници око 1801 године (депо — инв. бр. 125). Ово доказује да су везе са Хиландаром постојале и у то време. Студеница тих година добија неколико ризничких предмета. Из 1803 године је крст игумана Мартирија (кат. бр. 18), и крст сасвим сличай овоме из 1808 године (депо — инв. бр. 30); затим крст Ружице и Веселина¹⁹⁷. Антиминс штампан у Карловцима дарован је 1803 године од митрополита Стевана Стратимировића (депо — инв. бр. 60).

У комешању Србије око Првог српског устанка опет су манастири, а посебно Студеница, одиграли извесну политичку улогу. У ово време, по речима историографа Герасима Георгијевића, млади студенички калуђер Мелентије Никшић увелико даже нахију на устанак и у сталном је контакту са устаницима¹⁹⁸. Тако је, на пример, у вези са Карађорђевићем капетаном Радичем Петровићем¹⁹⁹ који 1806 године да је Студеничанима скелу на Ибру отету од Турака како се види по једном писму из студеничког архива (кат. бр. 70). Турци и овог пута почињу припреме за напад на Студеницу. Док Мелентије Никшић одлази Карађорђу да улита шта да учини ако Турци нападну, турска војска се приближава манастиру и Студеничани, не чекајући одговор, на брзину напуштају манастир²⁰⁰. Један запис из овог времена говори да је Студеница 1805 године спаљена²⁰¹. Други запис говори да је 1806 г. похарана од Сулејмана Паше Скопљака²⁰². Изгледа да калуђери тик пред напад Турака напуштају манастир. Према Герасиму Георгијевићу овај догађај се десио на Цвети 1806 године. Он детаљно описује како су калуђери узели из цркве **Ћтвари црковне** и у паници побегли у планину. изнад Студенице одакле „Студеницу горећу гледаше“ која „порушена без слуге остаде“²⁰³. Ово је црви сигурни податак да је Студеница остала

пуста и без калуђера. Георгијевић даље прича у стиховима како су калуђери са ђивотом лутали по Србији не знајући где би се задржали²⁰⁴:

„Свете ствари гди бы сохранили;
Свете ствари кое смо понели
Наши старји што'но с' сачували.
Светога дрва и честнога креста,
Светога краља божьга угодника.
Светителя Саве, Симеона,
Ту былаше празнична икона
Крестъ о нѣизи честный животворный,
Светителяске много юшть утвари,
И остале црковне потребе,
Петрахины и свете одежде“.

Ево, дакле, сигурне вести о померању студеничке ризнице из манастира. Све до овог времена калуђери се углавном придржавају типика Светог Саве и сналазе се на све могуће начине када Турци нападају манастир, али ризницу не преносе. Сава је уосталом предвидео померање ризнице само у крајњем случају опасности, када је пожар, или земљотрес, или која тежа несрећа, а „друге никакве помоћи нема“. Ни за 1690 ни за 1790 годину се не може са сигурношћу тврдити да је цела ризница померана. Пре ће бити да су предмета скривани и закопавани у земљу, јер и Герасим у први мах говори о^на-мери калуђера да закопају предмете у земљу што је вероватно био уобичајен начин сакривања ризница пред Турцима. Године 1737—8 архимандрит Василије је пренео неке студеничке ствари у Аустрију, али ово такође није била целокупна ризница, већ само документи потребни за сакупљање милостије. Овога пута у предметима ко је наводи Герасим препознајемо стауротеку — ђивот часног крста из 1628 године и триптих из 1750 године, дакле, предмете ко је су калуђери приписивали Светом Сави, Симеону и Првовенчаном. Помињу се епитрахили, од којих је данас сачуван само један из XVI века (кат. бр. 33), а од црквених одежди очувана су само три примерка из XVIII века (кат. бр. 37—38), (депо — инв. бр. 55).

Калуђери потом одустају од намере да закопају ризничке предмете у земљу и одлазе у Враћевшницу где све предмете остављају у цркви.²⁰⁵

„Што смо стварѝ са собомъ донели
на честно смо мѣсто оставили“

У Враћевшници остају пуних шест година и Мелентије постаје тамо проигуман. Од овог времена Враћевшница постаје нека врста зборног места устаника. Ту Карађорђе држи скупштину „код светог краља“ поводом мира у Букурешту, 1 августа 1812 године²⁰⁶; устаници полажу заклетву руском цару на овој скупштини. Изгледа да је оваквој политичкој оријентацији на скупштини претходио Мелентијев пут у Русију 1811 године. Тада је Мелентије носио собом жаловану грамату из 1663 године да, према традицији, донесе из Русије потребе и помоћ манастиру. Међутим, то није био једини циљ овог пута, већ је у позадини стајала политичка мисија коју је Мелентије извршио за устанике²⁰⁷. При повратку Мелентије доноси из Русије помоћ у новцу и у црквеним стварима, а како изгледа и политичку мисију са успехом завршава²⁰⁸. Овом приликом је донето доста црквених књига. У манастиру Враћевшници се још и данас налазе руске књиге ко је је донео Мелентије Никшић 1811 године из Русије²⁰⁹. У Студеници постоји једно јеванђеље из 1803 године из Москве донесено вероватно у то време (депо инв. бр. 118). Најзначајније је свакако оковано руско јеванђеље са натписом на окову, у коме се каже да га је даровао манастиру руски цар Александар, а да га је 1811 донео Мелентије Никшић (кат. бр. 19). Тада је Мелентије добио и златни крст који се такође чува у ризници (кат. бр. 20). Изгледа да су политичке заслуге Мелентија биле приличне, када је овако дариван у Русији. У време када Студеничани бораве у Враћевшници 1806 године, пише јеромонах Вићентије Велимировић чувено „сказаније“ о преносу моштију Првовенчаног из овог времена. Рукопис је чуван дуго времена у Студеници²¹⁰. Године 1810 обнавља сребрни

ћивот за мошти јеромонах Максим²¹¹. Године 1813, потписује у Враћевшници архимандрит Мелентије Никшић филаду, која је касније пренета у Хилендар²¹². Ове године започињу наново окршаји Срба са Турцима око непоштовања букурештанског мира; Мелентије није више одан Карађорђу, већ се са калуђерима припрема за бекство из Србије. Средином септембра 1813 године, крећу калуђери са ћивотом из Србије, и то изазива приличан немир у народу. Герасим нас обавештава о овом преносу ћивота:

„Светый кивотъ одма сѣ спремили,
и остале освещене ствари,
Студеничко што смо годъ имали
Наши старин што сѣ сачували“.

Калуђери иду према Београду и у групама прелазе преко Саве и Дунава. Неки су још остали у Студеници, неки су у Жичи, а неки у Враћевшници. Први прелази у Аустрију архимандрит Василије²¹³:

„Светог краља у Земунъ пренео,
све црковне ствари избавио“.

У ово време је и Карађорђе са својима у Земуну. Покров дат 1813 године ћивоту од његове жене Јелене, вероватно је пре овог његовог бекства дариван (депо — инв. бр. 56). Према Герасиму, Студеница је још стално пуста, као 1805 године, када је била разорена. У време овог разорења 1805 г. и пљачке Сулејман паше Скопљака, био је однет из манастира и стари студенички зборник, у коме су била два студеничка летописа. Зборник је писан крајем XV — почетком XVI века, а налазио се 1900 године у манастиру Успенија Богородице код Фоче²¹⁴.

Из писама Студеничана овога времена видимо како је текао пренос чивота и ризничких предмета.

Године 1813, 16 септембра, пише из Земуна архимандрит Мелентије митрополиту Стратимировићу и јавља да су „мошти св. Стефана краља такожде чесни крест и проче утвари преже бивши царј сербских" пренети из Студенице у Враћевшницу и после у Београд. Затим пита да ли да преда ћивот и : ризничке предмете „земли на сокровеније" или да све пренесе у Војводину²¹⁵. Митрополит Стратимировић је био мишљења да се мошти пренесу исто као у време прошлог турског рата, а да се исто учини и са ризницом²¹⁶. Мелентије Никшић тражи манастир у коме би живео са целокупном братијом из Студенице. Око смештаја калуђера бринуо се митрополитов опуномоћеник Павле Хацић који је тада био архимандрит Гргегега. Године 1813, 9 октобра, пише он администратору манастира Фенека, Гедону и пита не би ли они примили Студеничане, два архимандрита и 14 калуђера. Затим пише да ћивот са свецем поставе у цркву; уз ћивот ће у манастиру Фенеку остати једна група калуђера, док ће остали бита распоређени по манастирима. Сви дарови ко је ћивот добија од народа припадаће према споразуму Студеничанима²¹⁷.

После одобрења добијеног од аустријских власти, Студеничани прелазе у Војводину и већ су 1 новембра смештени у Фенеку. У извештају конзисторијалних изасланика, Хацића и Ивановића, земунског протопрезвитера, јавља се митрополиту Стратимировићу : „Јако да состояние церковное помјанутаго братства сјемо пренешеное списано"²¹⁸. Тако сазнајемо да су пописани сви црквени предмета до тада очувани у ризници и „в четирех сан-дуках хранимим, јаже приложеное здје под Б. списание". Нажалост овде није дат и попис пренетих ствари, како је учињено 1788 године са ризницом манастира Каленића пренетом у Хоново. Половом извештају сазнајемо да су направљена два полиса студеничке ризнице. Један је остављен у Фенеку „једнокупно с реченими вешчми" у ризници која има врата са три браве, — од којих је један кључ дат архимандриту Викентију Ракићу, игуману Фенека, друга Мелентију Никшићу, а трећи Гедону фенечком администратору. Други списак је послат карловачкој Конзисторији. Заједно са целокупном архивом изгорели су и сви документа чувани у Фенеку, за време последњег рата. Попис ризнице је, ипак сачуван, захваљујући патријаршиско-митрополиском архиву у Сремским Карловцима.

У патријаршиско-митрополиским актима из 1815 године сачуван је и попис ризнице пренете 1813 године у Војводину²¹⁹. У полису предмета може се препознати данашњи

ризнички инвентар, али наилазимо и на такве предмете који више не постоје. Упоређујући данашње стање ризнице са негдашњим, може се констатовати да су највише страдале тканине, црквене одежде које су употребљаване при богослужењу и тако се вероватно временом исцепале. Тако од девет разних фелона, пописаних 1813 године, данас имамо у ризници свега два примерка из XVIII века. Према старом опису сви су фелони изгледа били новији, а као „половни“ се помињу четири. Од 15 епитрахила, од којих се четири помињу као „ветхи“ а четири као „половни“, очуван је свега један из XVI века, у опису такође „ветхи“. Од 22 пара епиманика-наруквица, од којих су седамнаест „ветхе“ а осам „половне“, према опису, очувана су два комада, која се помињу такође, једне као „ветхе“, друге као „половне“; оба пара су из XVIII века. Од несталих ствари помињу се један над-бедреник, такође „ветхи“ и осам стихара, од којих су четири „ветха“ а три „половна“. Од два „ветха“ орара, данас је сачуван свега један са почетка XVIII века. Затим се помињу пет великих и неколико (назначених без броја) малих дарака, од којих један „полован“. Затим три антиминса, док ми данас имамо четири, јер је један добијен после пописа. Затим три покрива за ђивот, који се данас налазе у ризници, грчка плаштаница „ветха“, сакос и омофор такође оба „ветхи“; сви изложени такође у ризници. Од двадесет три појаса са пафтама и седам посебних пафти, данас је изложено осамнаест појасева а још тринаест се чувају у депоу, што доказује да је манастир и после 1813 године добијао дарове.

Од јеванђеља окованих и без окова помињу се у старом попису свега четири, док данас има изложених шест књига у окову или кожном повезу, а у депоу се чува још осам књига.

Од метала се помињу углавном сви предмети који се и данас налазе у ризници: велики крст и три мала; (данас имамо два мала крста више, дарована после 1813 године). Затим рипиде (из 1637 г. изложене) „две старинне сребрјане и позлашчене чаше“ (руски дарови из XVII века). Од четири путира по опису препознајемо само „Потир превеликий сребрјанни внутруду со всјем вијеуду на њеких мјестих позлашчен“ што би био руски дар запорошца Данила Апостола из 1703 године. Од две петохлебнице богато описане, сачувана је само једна (из 1637 године). Од три кадионице очувана је само „кадилница стра-риннаја сребрјанаја позлашчена превеликаја“ из 1591 године. Од двадесет два кандила ништа није остало; такође ни „свјешчник сребрјани малии“ ни 24 комада делова окова скинутих са икона. Мироносница и четири сребрна ђивота за мошти су очувани; такође и икона-триптих обновљен 1750 године у Темишвару који је детаљно описан у овом старом списку. Место једне енколпије која се у списку помиње, данас имамо две; звездице, ложица и копље су делом сачувани, а од четири манастирска печата која су поменута, данас имамо два печата-прстена.

У списку се помињу и руска жаловна грамата и четири румунске повеље које су данас изложене; затим десет турских докумената и неки други турски и наши документи (сумарно наведени без броја). На крају се помиње бакрорез, а данас имамо два очувана. Осим тога данас имамо 35 наших и турских докумената у ризници, музеју и депоу. У старом списку се од ситница помињу два бисера „невоздјелана“, 20 пари сребрених копчи, разног камења у боји, кутија „с воскомастијем древјана“ и друге ситнице. У овом попису укупно има 123 комада, док је у данашњем инвентару ризнице, заједно са документима појединачно бројеним, 147 комада. По свему судећи ризница је временом осиромашила у старијим предметима, нарочито у тканинама и нешто у металу, али је зато после 1813 године добила још предмета — појасева, књига, ђивота за мошти и слично. То уосталом сазнаједа и у даљем историјату студеничке ризнице.

Када је извршен попис ризнице 2 новембра 1813 године, од стране гретешког архимандрита Павла Хадића, земунског протопрезвитера Евимија Ивановића, архимандрита Мелентија Никшића, архимандрита Василија Радосављевића и других, који су се на крају потписали²²⁰, приступило се ђивоту Првовенчаног који је тада запечаћен и „в немже кромје тјела јего, и јединија икони сребром окованија и позлашченија содржаш-чија в себје честное древо“²²¹, што се односи на ђивот часнога крста из 1628 г. Тада је за игумана Фенека изабран Мелентије, а Вићентије је постао проигуман. Код ђивота је „на чреди“ остало девет калуђера за прво време, и међу њима стари студенички игуман Василије Радосављевић и Мојсеј Ивановић који се у ово време бавио повезивањем неких студеничких књига. Остали калуђери су се разишли по другим манастирима; Герасим Георгијевић на пр. одлази у Гргетег а касније се враћа у Србију.

Чим је Мелентије постао игуман, манастир Фенек постаје стетиште политичких емиграната из Србије. У манастиру су се листом окупљали бунтовници и борци за слободу²²². Аустријанци су знали за овај политички рад Мелентија, те чим је 1815 године букнуо други устанак, донесу одлуку војног Савета да се Студеничани иселе из Фенека, како би били даље од границе. Исте године, 10 јуна, премештају се Студеничани са Мелентијем из Фенека „ради избежанија сојуза со Сервианцима“²²³. Мелентије према аустриској наредби иде у Беочин. Одлази „со свјатитељем и вешчми“ дакле са ђивотом и целом ризницом. У архиви Сремских Карловаца, у актима натријаршјско-митрополиским, налазе се неки документа о овом премештању. Убрзо после премештања архимандрит Мелентије бежи у Србију. Око овога настаје преписка између Карловаца, Фенека и Земуна, јер је приликом бекства из Војводине Мелентије понео собом и неке ризничке предмете. Приликом прегледа Мелентијевих ствари, које је оставио на чување епитропу земунске цркве, испоставило се да је у питању било само разнобојно стаклено камење и пар пафти „једно павте сребрено и позлашћено, једно срдце од срме, пар павти на њима два зелена стакла, три стакла окована у сребро, два стакла на подобије срца окована у сребро“²²⁴. Пафта са зеленим каменом је изложена у музеју (кат. бр. 41).

На тражење Мелентија Никшића који у Србији сарађује са кнезом Милошем, кнез моли 15 новембра 1815 године аустриске власти да дозволе пренос ђивота Првовенчаног у Србију „да се народ обвесели“²²⁵. Исте године, 28 децембра, прелазе Студеничани са моштима и ризницом у Србију и одлазе у манастир Каленић²²⁶. За собом остављају неке ствари; тако је 1815 год. остало у Фенеку једно студеничко јеванђеље²²⁷. У Беочину је остала стара штампана студеничка књига²²⁸. Са Враћевшничанима се Студеничани касније нагађају око заоставштине у Враћевшници, што сазнајемо из писма од 22 августа 1816 г. које се чува у ризници (кат. бр. 77). Сам архимандрит Самуило је ради овог измирења дошао из Каленића те ови добијају том приликом „еденъ окрутъ књига“.

У манастиру се међу документима чува писмо митрополита Стефана Стратимировића од 11 новембра 1815 године, којим се даје дозвола Студеничанима да могу из Беочина да се врате у Србију (кат. бр. 75). Из времена Мелентија Никшића је сачуван поменик умрле братије студеничке из овог времена (депо — инв. бр. 120). Из ове године је и царски турски ферман са тугром Махмута II, по коме је Студеница још увек царска баштана за одгајивање царевих Соколова, које игуман сваке године треба да доноси у Цариград (кат. бр. 76). Студеничанима су Турци значи по повратку вратили стара задужења и ослободили их зато сваке порезе. О истој ствари говоре и српски превод истог фермана и ферман упућен травничком кадији (депо — инв. бр. 145-6). Неколико докумената у ризници из овог времена говоре о унутрашњим пословима у манастиру — синђелија Мелентаја Никшића из исте године (кат. бр. 78), од 12 априла, писана два месеца пред његово убиство.

У ово време Студеница наново добија дарове из народа. Године 1817 дарује путир Димитрије Георгијевић (кат. бр. 21). Из 1820 је дискос дар Ристе и Крсте из Крагујевца²²⁹. Из 1821 је крст, дар господара Јована Мићића и жене му Вукосаве, рад мајстора Наума (кат. бр. 22). Из 1824 су пафте, дар Марка ђивоту у Каленићу²³⁰. Из 1825 је путир архимандрита Самуила²³¹. Иста архимандрит Самуило каленички дарује пафте²³². Из 1828 је оков руске књиге из 1780-1 г. дар Радосава и сина му Милете (кат. бр. 23). Из 1830 је крст Јована Обреновића (кат. бр. 24), затим звездице дароване у Каленићу²³³. Кнез Милош дарује ђивот Првовенчаног покровом рађеним у Београду од Константина Стојановића, године 1831 (депо инв. бр. 57).

Око 1833 године се међутим увелико ради на оправци Студенице. До овог времена је манастир био порушен и углавном пуст, са повременим обилажењима Студеничана пребеглих у Србију. Жеља кнеза Милоша је била да се ђивот одмах врати натраг у Студеницу. Ово се ипак догодило 1839 године, августа месеца, када је кнез Милош био напуштао Србију. Вивот је свечано пренет преко Љубостиње и Дубочице у Студеницу 23 августа и постављен у Богородичину цркву²³⁴. „Србске Новине“ из 1839 године су овом преносу посветиле доста речи.

Ђивот и манастир су и даље даривани од народа. Из 1854 године је сребрни крст дар Николе Поповића²³⁵. Из 1855 је печатни прстен (кат. бр. 25). Из 1857 је једно московско четворојеванђеље (депо, инв. бр. 119). Из 1867 је путир, дар Димитрија Перишића, затим путир, звездица, ложица и дискос, дар Љубомира Јанковића из 1859 године²³⁶. Из 1898 је путир, дар жене Јована Маловића (депо — инв. бр. 31).

Ћивот је међутим, још једном кренуо на пут из Студенице. У време Првог светског рата, 1915 године, мошти су покренуте и преко Пећи пренете у Горњи Острог, где су биле скривене и остале црквене светиње из Србије. Када се рат завршио, 1919 године мошти су враћене у Студеницу²³⁷.

Тако је заједно са овим преносима ћивота Првовенчаног завршено и кретање студеничке ризнице. Захваљујући оном преносу из 1813 године, студеничка ризница је и очувана у овом опсегу какву смо је ми наследили. У коренитим комешањима Србије у Првом и Другом српском устанку ризница би свакако тешко страдала у колико не би била разнета од Турака. У Војводини је, како смо видели, вођена крајње савесна брига о драгоценостима и њиховом смештају. Ако помислимо само на многобројне пљачке по Студеници од стране Турака, можемо бити срећни да се и овако велики број предмета данас очувао. Нажалост, знамо и за велику несрећу која је задесила студеничку библиотеку 1813 године. Према причању које записује П. Шафарик, приликом поласка Студеничана из манастира у Војводину, у испосници св. Саве је као последњи остао калуђер Софроније. Ту су се чували сви рукописи и старе књиге које је Студеница имала. Да не би те драгоцености пале у руке Турцима, калуђер Софроније их све запали и тек тако уништи²³⁸. Тако је од многих писаних књига и целе преписивачке делатности која је цветала за све време у Студеници, у манастиру остало данас само једно велико писано четворојеванђеље из XVI века, необично лепо илуминирано, изложено (кат. бр. 59) заједно са преосталим драгоценостима²³⁹, у ризници манастира Студенице.

